

Л. М. Буніна, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ІСТОРІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Буніна Л. М.

Історія вищої освіти в Україні

У статті розглядається історія вищої освіти в Україні, зміст університетської освіти, створення культурно-освітніх центрів, становлення наукових шкіл. Проаналізовано передумови створення перших в Україні заходів вищої освіти та університетів, а також формування системи підготовки спеціалістів у різних галузях суспільства. Наведені статистичні данні щодо кількості вищих навчальних закладів у різні історичні періоди існування країни. Висвітлено історичні особливості становлення та розвитку вищої освіти в Україні.

Ключові слова: вища освіта, університети, центри наукової думки, навчальний процес, розвиток вищої освіти.

Бунина Л. Н.

История высшего образования в Украине

В статье излагается история высшего образования в Украине, содержание университетского образования, создание культурно-образовательных центров, становление научных школ. Проанализированы предпосылки создания первых в Украине высших учебных заведений и университетов, а так же формирование системы подготовки специалистов в разных сферах общества. Приведены статистические данные, которые отражают количество высших учебных заведений в разные исторические периоды существования государства. Освещены исторические особенности становления и развития высшего образования в Украине.

Ключевые слова: высшее образование, университеты, центры научной мысли, учебный процесс, развитие высшего образования.

Університетська освіта існує в Європі понад 900 років. Протягом цього періоду вона не втратила своєї індивідуальності та має за мету розвиток європейської цивілізації у становленні сучасної науки у світі. Історія розвитку вищої школи говорить про те, що система вищої освіти є своєрідною моделлю соціокультурних умов, що виникли в суспільстві.

Кожен народ у своєму історичному розвитку створював і акумулював свій головний капітал – морально-духовні цінності як основу формування культури. Але культура того чи іншого народу постає й розвивається як частина загальнолюдської культури. Усе, що було напрацьовано людством до ХХ століття, було певною базою для створення нової системи вищої освіти. Знання її історії дозволить більш глибоко проаналізувати перебіг процесів, що відбувалися під час її розвитку, і відібрати те найцінніше, що дозволить надалі розвивати сучасну систему освіти в Україні.

Вища освіта в Україні має довгу й багату історію. Українських студентів, випускників та вчених вже давно знають і цінують по всьому світі. Першовідкриття та новаторські дослідження вчених, які працювали в українських інститутах та академіях, таких як Дмитро Менделєєв, Микола Жуковський і Євген Патон, є частиною загальної історії наукового прогресу світу.

Дослідженню проблеми становлення та розвитку освіти присвятили свої роботи вітчизняні й зарубіжні вчені, зокрема В. Алексєєв, С. Балашов, В. Базилевич, Д. Богиня, О. Грїшнова, О. Глузман, М. Долїшній, С. Дорогунцов, Й. Завадський, В. Куценко, С. Струмилін, К. Суботїна, Т. Шульц, Б. Шелегеда, В. Щетинїн та інші. Питаннями прогнозування показників розвитку сфери освіти займалися такі вітчизняні та закордонні вчені, як В. Жамїн, Є. Жильцов, С. Новиков, Л. Семїв, О. Федулова, Л. Якобсон.

Результати аналізу останніх досліджень і наукових публікацій з цієї тематики свідчать про її актуальність і значущість для вибору та реалізації стратегії духовного розвитку України. Аналізом адаптації вищої освіти займається значна кількість вітчизняних учених: В. Андрущенко, М. Згуровський, І. Зязюн, К. Корсак, В. Кремень, Н. Ничкало, С. Ніколаєнко, Г. Півняк, С. Сисоєва, М. Степко та інші.

Мета статі – розглянути в ретроспективі історію вищої освіти в Україні, зміст та розвиток університетської освіти, створення культурно-освітніх центрів та становлення наукових шкіл.

Історія вищої освіти в Україні тісно пов'язана зі всією історією українського народу. Багатовікове існування у стані роздробленості, під гнітом польських, литовських та угорських феодалів сильно вплинуло на розвиток вищої освіти.

У 1632 році було засновано перший вищий навчальний заклад в Україні – Києво-Могилянську колегію, у якій переважно навчалися діти української шляхти, духовенства, заможних міщан і козаків. Наприкінці XVII та в XVIII століттях цей навчальний заклад дуже вплинув на розвиток науки й просвітництва в Україні. У 1701 році за царським наказом колегія отримала статус і права академії та почала називатися Київською академією.

Навчання носило переважно загальноосвітній характер. Курс навчання тривав 12 років та поділявся на 8 класів: підготовчий клас, молодший клас, граматику, синтаксему та вищі – поетику, риторичку, філософію й богослов'я. Студенти отримували філологічну підготовку, знання мов: слов'янської, української літературної, грецької, латинської, польської, опановували поетичне та риторичне мистецтво. Студенти також вивчали класичну грецьку та римську літературу, історію, географію і богослов'я. З часом у Київській академії були введені курси з російської, французької, німецької та старовірської мов, а також чиста та змішана математика (тригонометрія, фізика, астрономія, архітектура), а в останні роки існування академії класи домашньої й сільської економіки та медицини. Значне місце відводилося художній та музичній освіті. Київська академія була видатним центром науки [1].

До академії приймали молодь різних соціальних верств. Щорічно тут отримували освіту від 500 до 2000 студентів. Вікових обмежень не існувало. Для бідних студентів при Академії існувала бурса. Київська академія була також важливим просвітницьким центром і зробила вагомий внесок у зміцнення культурних зв'язків з Росією і Білорусією. Київська академія значно вплинула на організацію, зміст та методи навчання у багатьох навчальних закладах, а саме, у Чернігівському (1700 р.), Харківському (1721 р.) і

Переяславському (1738 р.) колегіумах, які були засновані на зразок Києво-Могилянської колегії.

Визначну роль у розвитку освіти в західноукраїнських землях відіграв Львівський університет (1661 р.). У договорі 1658 року було домовлено про відкриття двох вищих шкіл-академій та університету. 20 січня 1661 року король Ян Казимир підписав диплом, який давав Львівській єзуїтській колегії статус і титул «університету» з правом викладання всіх сучасних університетських дисциплін та присвоєння наукових ступенів.

З часу заснування та до 1773 року Львівський університет був у повному підпорядкуванні єзуїтському ордену. Склад студентів поповнювався за рахунок випускників єзуїтської школи-колегії, яка функціонувала як середня школа і входила до структури університету.

В університеті діяли два відділи – філософський та теологічний. Навчання проводилося за програмою єзуїтських шкіл, які були розроблені наприкінці XVI століття. Відповідно до програм, відділ філософії був підготовчим. Студенти цього відділу протягом двох-трьох років опановували, головним чином, філософську систему Аристотеля в середньовічній інтерпретації. У невеликому обсязі вивчалися історія, географія, грецька мова. Після четвертого року починалася богословська підготовка. Навчання в обох відділах відрізнялося схоластичністю, догматизмом і здійснювалося латинською мовою.

Навчання в університеті завершувалося отриманням наукового ступеня – ліценціата, бакалавра, магістра, доктора наук. Стиль педагогічного керівництва мав за мету підготувати войовничих фанатиків, які у своїй майбутній місіонерській діяльності повинні були захищати інтереси католицької церкви.

Студентами університету могли стати тільки діти польської шляхти. Лише одиниці вихідців з народу, які приховували свою приналежність до православної віри, мали можливість навчатися в університеті.

Розлад феодально-кріпосницьких відносин у другій половині XVII столітті, розвиток ідей французьких просвітників, відкриття в галузі

природничих наук вплинули на освітній процес в університеті: було відкрито кафедру математики, створено фізико-математичний кабінет, астрономічну обсерваторію, вводилося вивчення польської, французької та німецької мов, географії та історії як окремих предметів. Ці нововведення вплинули на зміст та якість підготовки студентів.

У 1773 році під натиском громадської думки Папа Римський був змушений прийняти рішення щодо ліквідації ордена єзуїтів. Це сталося через рік після першого розділу Польщі, згідно з яким західноукраїнські землі стали належати Австрійській монархії.

На захоплених територіях австрійська влада продовжувала ту ж саму політику, що й Польща. У планах централізації й германізації народів уряд відводив значну роль організації просвіти, у тому числі й вищої освіти. Передбачалася реформа трьох австрійських університетів – Віденського, Празького та Львівського. Перед ними ставилося завдання: на перший план висувалося не виховання вчених, а підготовка професійних кадрів – учителів, суддів та священників.

У жовтні 1784 року імператор Йосиф II підписав диплом щодо оновлення університету. Крім філософського, юридичного, медичного й теологічного факультетів до складу університету входила й гімназія. Незважаючи на те, що навчання проводилося латинською мовою, окремі предмети викладалися польською мовою. Усі студенти перші три роки навчалися за програмою філософського факультету, який залишався загальноосвітнім, підготовчим. Студенти, які отримали філософську освіту, переходили до одного зі спеціальних факультетів, де вони продовжували навчання за відповідною програмою.

Особливе значення мало відкриття при університеті в 1787 році українського інституту, мета якого – готувати, у першу чергу, учителів для реальних і класичних гімназій, де навчалися українські діти. Незважаючи на те, що програма інституту була обмежена, викладання українською мовою мало прогресивне значення.

У I половині XIX ст. в Австрії почалася реформа освіти, яка була спрямована на посилення впливу церкви, її проникнення до навчально-виховного процесу. Відповідно до цієї реформи з 1805 до 1817 року університет називався ліцеєм. За своєю структурою й орієнтацією щодо навчального процесу ліцей не відрізнявся від тогочасних університетів, крім терміну навчання.

У 1817 році австрійський уряд повертає Львівському ліцею статус університету, йому присвоюється ім'я імператора Франца, тим самим підкреслюється повна залежність від монаршої влади. Відповідно зміст та організація навчального процесу підпорядковувалися вимогам, які висував уряд Австрії.

Під впливом революційних подій 1848 року австрійський уряд пішов на поступки українському національному руху. Так, у 1849 році в університеті було засновано кафедру української мови і літератури.

У 1809 році було засновано Київську гімназію, яку згодом було віднесено до вищих навчальних закладів. У 1805 році було відкрито Харківський університет. У першій половині XIX століття виникли привілейовані навчальні заклади, які поєднували курс середніх та вищих шкіл [2].

У 60 – 70 роках XIX ст. поступово формувалася система підготовки вчителів, зокрема для початкових шкіл. Наприкінці 70-х років було створено трирічні вчительські семінарії, які будували свою роботу на базі двокласних училищ. Учителів для повітових училищ, церковнопарафіяльних шкіл, вищих початкових та міських училищ готували вчительські інститути. Перший учительський інститут було створено в Глухові (1874 р.). До 1914 р. в Україні нараховувалось 26 учительських семінарій та 6 учительських інститутів [3].

Серед прогресивних педагогів України, які зробили значний внесок у розвиток просвіти та педагогічної думки в другій половині XIX – початку XX ст. – О. Духнович, М. Левицький, Т. Лубенець, Б. Гринченко, Х. Алчевська, С. Ковалів та інші.

Розвиток капіталізму, боротьба прогресивної громадськості обумовили подальший розвиток вищої освіти в Україні. Центрами наукової думки, підготовки вчених, учителів для середніх шкіл, лікарів, юристів були Харківський, Київський і Новоросійський (в Одесі) університети, Ніжинський історико-філологічний інститут (1875 р.), на західноукраїнських землях – Львівський та Чернівецький університети.

Кількість студентів в університетах на початку ХХ ст. збільшилася в середньому більш ніж удвічі. Це були, як правило, діти міської та сільської буржуазії. Для вихідців з робітничого класу, середнього та бідного селянства доступ до вишів, як і до того, залишався практично неможливим.

У цей самий час почали створюватися вищі навчальні заклади для жінок.

Події 1917 року змінили не тільки соціальний устрій, але гостро поставили питання щодо створення нової школи з новими педагогічними кадрами. Незалежна Україна робила перші кроки в організації підготовки національних педагогічних кадрів. Почалося становлення системи української вищої освіти. У 1918 р. університети Святого Володимира в Києві, Харківський і Новоросійський (Одеський) стали державними університетами України. У Сімферополі в 1918 р. починаються заняття в Таврійській філії Київського університету, а через півроку за підтримки і допомоги Київського університету було урочисто відкрито Таврійський університет [2].

Незважаючи на вкрай тяжке становище Української республіки в 1918 – 1920 рр. уряд України, Харківський, Київський і Новоросійський університети надавали допомогу новим університетам. В умовах громадянської війни в Україні проводилася підготовча робота щодо відкриття інших університетів у Полтаві, Чернігові й Ніжині. Почали діяти Київський український народний університет, Педагогічна академія в Києві, Український державний університет у Кам'янці-Подільському.

Для більш широкого залучення працівників до вищої освіти в 1919 р., зокрема, у Києві, Харкові, Єкатеринославлі було відкрито підготовчі курси, а в 1921 р. – створено робітничі факультети.

Загалом на початку 1938 – 1939 навчального року в УРСР нараховувалося 129 вищих навчальних закладів [4].

У 1938 р. було затверджено однотипні для всіх університетів країни навчальні плани. Вони відображали риси університетської освіти, які спиралися на широку науково-теоретичну базу. Остаточо було визначено структуру навчального плану: загальнотеоретична підготовка, загальноспеціальна підготовка й на останніх курсах – підготовка за конкретною спеціальністю. У планах передбачалися курси за вибором.

Розвитку наукових досліджень сприяло введення нової системи вчених ступенів, звань та порядку їх присудження. Слід підкреслити, що інститути народної освіти почали розвиватися як українські вищі навчальні заклади, які готували педагогічні кадри для органів освіти України. Викладання в провідних ВНЗ було українізовано: вводилися предмети, які знайомили студентів з географією, історією, літературою, мовою, культурою та побутом українського народу.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в Україні сформувалась університетська система, яка складалася з 6 класичних університетів. Велика Вітчизняна війна порушила позитивні зміни, які відбувалися у вищій освіті. У зв'язку з окупацією України державні вищі навчальні заклади були евакуйовані до східних районів СРСР. Тільки наприкінці 1943 року евакуйовані українські університети почали повертатися в рідні міста.

У післявоєнний період в університетах стала відчутна потреба щодо збільшення спеціальностей, розширення профілю спеціалістів. Було переглянуто навчальні плани і програми вищих навчальних закладів, збільшилася кількість вищих навчальних закладів. У більшості ВНЗ якість підготовки спеціалістів була кращою, витрачалося менш коштів на підготовку кожного з них, більш раціонально використовувалася матеріально-технічна база ВНЗ.

Унаслідок об'єднання вищих навчальних закладів з 1950 по 1960 рр. їх кількість в Україні скоротилася з 160 до 135 при одночасному збільшенні

кількості студентів більш ніж удвічі: з 201,5 тис. до 417,7 тис. Здійснювалося наближення вищих навчальних закладів України до сфери виробництва. Відкривалися нові навчальні заклади на периферії [1].

У 1956 році Міністерство вищої освіти СРСР затвердило положення про філії заочних вищих навчальних закладів і консультаційні пункти заочних відділень, завдяки чому студенти заочних інститутів, відділень і факультетів мали можливість отримувати необхідну допомогу в навчанні, краще оволодівати знаннями.

Народному господарству країни постійно були потрібні спеціалісти нових профілів. Для того, щоб задовольнити ці потреби, на базі інститутів відкривалися нові відділення, факультети, кафедри. Особлива увага приділялася підготовці інженерів. Їх кількість за 10 років (з 1950 по 1960 рр.) збільшилася з 14,5 тис. до 24,7 тис. осіб.

У 1984 році в Україні функціонувало вже 146 вищих навчальних закладів, у тому числі університетів – 9, технічних ВНЗ – 50, сільськогосподарських – 17, з економіки та права – 10, педінститутів – 30, медичних – 15, з фізкультури та спорту – 3, культури і мистецтва – 12 [5].

Після отримання статусу незалежності (1991 р.) суверенна Україна почала формувати власну політику в галузі вищої освіти, яку було спрямовано на досягнення сучасного світового рівня, відродження самобутнього національного характеру, докорінне відновлення змісту, форм і методів навчання, збільшування інтелектуального потенціалу країни.

Зараз в Україні діють 15 класичних університетів. У 90 роки спостерігається тенденція реорганізації великих інститутів країни в університети.

Протягом останніх років було подолано державну монополію в галузі вищої освіти. Відкрито вищі заклади за різними формами власності: комерційні, приватні, спільні, міжнародні, які надають можливість отримання вищої освіти великій кількості випускників середніх і середньо-спеціальних навчальних закладів.

Розвиток платної та безкоштовної вищої освіти, з одного боку, відкриває можливість підготовки спеціалістів на комерційній основі на договірній основі; з другого боку, різко зменшується кількість місць для вступників на держбюджетній основі та обмежує доступ у вищі навчальні заклади тих, хто не має можливості оплатити своє навчання.

Володіючи значним науковим потенціалом і будучи провідними закладами освіти, університети традиційно є найзначнішими центрами щодо підготовки спеціалістів. Вони покликані забезпечувати кадрами різноманітних профілів науково-дослідні, політичні, культурні та правові інститути суспільства, адміністративні, директивні органи влади, промисловість, сільське господарство, медицину, органи освіти. Помітним стало місце культурологічних, загальнорозвиваючих дисциплін у змісті освіти, основною метою вищої освіти є ідеї гуманізації і якості університетської освіти на рівні міжнародних стандартів.

На сучасному етапі сфера освіти в Україні зазнає модернізації, головною метою якої є створення механізму сталого розвитку та забезпечення якісної підготовки фахівців, які відповідають міжнародним стандартам. Для того, щоб Україна посіла гідне місце серед країн міжнародного співтовариства, необхідно вибрати тип розвитку економіки, який забезпечить її процвітання в майбутньому. Таким типом розвитку більшість вчених вважає інноваційний. Для інноваційного типу характерний високий рівень розвитку науки та освіти, особливо прикладний, розвиток науково-дослідних робіт і конструкторських розробок, які мають сприятливе економічне середовище для реалізації. Але, на жаль, освіта й наука не належать до державних пріоритетів в Україні.

Література

1. Украинская Советская Энциклопедия / Под ред. А.В. Кудрицкого. – К. : Главная редакция УСЭ, 1985. – 217 с.

2. Глузман А. В. Университетское педагогическое образование: опыт системного исследования / А. В. Глузман. – К. : Издательский центр „Просвіта”, 2007. – 39 с.
3. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. – К. : Знання України, 2004. – 804 с.
4. Ефименко Г. Г. Высшая школа Украинской ССР. Успехи, проблемы развития / Г. Г. Ефименко, В. М. Красников, А. Н. Новоминский. – К., 1988. – 194 с.
5. Шинкарук В. Основні напрями модернізації структури вищої освіти України /В. Шинкарук // Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України / режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>

Bunina L. M.

The History of High Education in Ukraine

The article states the history of high education in Ukraine, the content of university education, establishment of cultural-educational centres, and formation of academic institutions. The preconditions for the establishing of first institutions of higher education and universities in Ukraine as well as the formation of the system of human resource development in different areas of social life are analyzed. The statistical data of the number of higher schools at different times are given. The historical specifics of establishment and development of high education system in Ukraine are summarized. The main distinction between university and academy is given. It is stated that university is multi-disciplinary and often autonomous institution, while academy is more specialized. The universities may be also oriented as technological, medical, and, on a rare occasion, pedagogical.

It is emphasized that after the declaration of independence status, Ukraine forms its own native politics in the sphere of high education aimed at the attainment of modern world standards, revival of national character, renovation of the content, forms and methods of teaching, raising of intellectual potential of the country. The establishment of the national higher education system is based on the new legislative and methodological grounds. It provides for the entirely new qualitative level of expert's training, increase in academic and professional mobility of graduates, greater openness, democratic principles of teaching and raising the youth, accession of Ukraine's higher education system into the world community.

Key words: high education, universities, academic institutions, teaching process, development of high education.

Відомості про автора

Буніна Лариса Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практики мовлення Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Основні наукові інтереси зосереджені навколо проблематики соціально-педагогічних аспектів культури і комунікації.

Стаття надійшла до друку 1.02.2013

Прийнята до друку 26.04.2013